

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย	: พระกัญจน์ กนฺตธมฺโม (แสงรุ่ง)
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	
	: พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, ป.ธ.๗, ร.ป., พช.ม., พธ.ด.
	: ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน, ป.ธ. ๙, พธ.บ.,อ.ม.,พธ.ด.
วันสำเร็จการศึกษา	: ๙ สิงหาคม ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดความเป็นพลเมืองดี ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจัดรับฟังความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ โดยการสนทนากลุ่ม

ผลการวิจัยพบว่า ความเป็นพลเมืองดี เป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นของบุคคลในฐานะพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยซึ่งสะท้อนถึงสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ภายใต้กฎหมาย ทั้งยังเป็นเครื่องบ่งชี้ที่สำคัญต่อการพัฒนาสังคม และประเทศชาติ โดยมีข้อค้นพบที่สำคัญของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้เกิดขึ้นกับสังคมไทย ๔ ด้านหลัก คือ ๑) ด้านกาย ได้แก่ มีความสามารถในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการสื่อสารรับรู้ข่าวสาร ๒) ด้านทักษะทางสังคม ได้แก่ มีความรับผิดชอบ เคารพกฎหมาย และมีความซื่อสัตย์สุจริต ๓) ด้านจิตใจ ได้แก่ มีสำนึกความเป็นไทย มีความยุติธรรม มีจิตสาธารณะ และ ๔) ด้านปัญญา ได้แก่ มีความคิดเชิงสร้างสรรค์ มีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง แก้ปัญหาแบบสันติวิธี และ เคารพความแตกต่าง ส่วนความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา พบว่า จะเป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงสถานะของการเป็นสมาชิกในสังคมอันมาพร้อมกับสิทธิ หน้าที่ ข้อผูกพัน ที่มีต่อสังคม โดยถือปฏิบัติตามหลักธรรมวินัย และแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่าระบบการพัฒนาตนของพลเมืองแบบบูรณาการและมีคุณภาพตามหลักภาวะ ๔ ที่มีไตรสิกขาเป็นแกนกลาง สามารถพัฒนาบุคคลอย่างเป็นองค์รวม และครอบคลุมองค์ประกอบการดำเนินชีวิตของพลเมืองทุกด้าน คือ กาย พุติกรรม จิตใจ และปัญญา ทั้งยังสามารถผสมผสานระหว่างแนวคิดแบบตะวันตกที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคได้อย่างมีความรับผิดชอบ มองโลกแบบผู้รักสันติภาพ โดยไม่มีความขัดแย้ง รู้จักรับและปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง

Dissertation Title : The Development of Good Citizenship in Buddhist Perspectives

Researcher : Phra Kan Kantadhammo (Saengrung)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Suthit Ābhākaro Pali.VII, B.A. (Political Science),
M.Sc. (Community Development), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Dr.Wutthinant Kantatian Pali IX , B.A. (English),
M.A. (Comparative Religion), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 9 August 2015

Abstract

This research contains following objectives: 1) to study the concept of good citizenship, 2) to study the concept of the good citizenship according to Buddhism and 3) to propose how to develop the good citizenship according to Buddhism. This is a qualitative research where the researcher analysed and synthesised documents, concept, theories and related researches and welcome the comments from the experts in focus group.

The research result indicates that the good citizenship is the characteristics that indicate the basic personal qualifications needed for a citizen in democracy, that reflect the rights, the freedom and the equality under the law and that are the important indicators of social and national development. There are four important characteristics of the good citizenship that are to be developed in the Thai society which are: 1) Physical qualifications comprising of environmental preservation ability and communication and receiving of information 2) Social skills comprising of accountability, respect to the law and honesty 3) Moral qualifications comprising of awareness of Thainess, justice and social responsibility and 4) Intellectual qualifications comprising of creativity, political participation, peaceful problem-solving and respect to diversity. The good citizenship according to Buddhism is the characteristics that indicate the social membership that includes rights, duties, commitment to the society and that are aligned with the principles of Dhamma-vinaya.

The personal development of the good citizenship is integrated and balanced based on the Four Mental Development with the Threefold Training as the core. It aims to develop the citizen in a holistic manner and covers all the factors affecting their lives: physical, behavioural, mental and intellectual. In addition, it includes the western concept that gives importance to freedom and equality with responsibility, view of peace, conflict avoidance and appropriate actions.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา” ฉบับนี้ สำเร็จลงได้อย่างสมบูรณ์ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่งจาก พระมหาสุทิตย์ อาภากร (ดร.) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน ประธานหลักสูตรปริญญาโท ศาสนากับการพัฒนา มหาวิทยาลัยมหิดล คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย พระศรีสุทธิพงศ์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กาญจนา เกรียงศรี อดีตรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยนเรศวรและผู้ทรงคุณวุฒิสภาวิจัยแห่งชาติ และ ผศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ นครสวรรค์ ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษาตลอดจนตรวจปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ ต่อการศึกษาวิจัย จนทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้ สำเร็จสมบูรณ์และมีคุณค่า ผู้วิจัยขอกราบ ขอบพระคุณ และขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริวัฒนุโณ, ผศ.ดร.) คณบดีคณะพุทธ ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระเมธาวิเชียร (สุเทพ ปสิวิโก, ผศ.ดร.) รอง อธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระมหาทวิ มหาบุญโญ (ผศ.ดร.) อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้เชี่ยวชาญทาง พระพุทธศาสนา

ขออนุโมทนาขอบคุณ ดร.วิชัย ต้นศิริ ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยรังสิต และอดีต รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อาจารย์ทิพย์พาพร ต้นดิสุนทร ผู้อำนวยการร่วมสถาบัน นโยบายศึกษา ดร.วิโรจน์ อาลี รองคณบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์และกิจการนักศึกษา คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ดร.เชวณะ ไตรมาศ เลขาธิการสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ ดร.อุษา เทียนทอง สมาชิกสภาพัฒนาการเมือง และ ดร.นคร เสรีรักษ์ อาจารย์วิทยาลัยการปกครอง ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น ผู้เชี่ยวชาญทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองที่กรุณาเป็น ผู้เชี่ยวชาญเข้าร่วมประชุมวิพากษ์และประเมินด้วยตนเอง และขออนุโมทนาขอบคุณ ดร.อรชร ไกร จักร ที่กรุณาทำหน้าที่ผู้ดำเนินการประชุมครั้งนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณ โครงการทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทย ที่ได้สนับสนุน การศึกษาพุทธศาสนาขั้นสูงระดับปริญญาเอกในครั้งนี้

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากการศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษา เชื่อมั่นว่าผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นสาระดีแก่พุทธศาสนิกชนตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้

ใครต่อการศึกษาทั้งหลายให้เกิดปัญญาญาณ ให้สำเร็จเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาต่อไป ฉะนั้นหากมีความสำเร็จใดๆ เกิดขึ้น ก็เริ่มต้นจากความเมตตาของท่านทั้งหลายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้

ขอผลานิสงส์แห่งคุณงามความดีอันเกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จงโปรดมีแก่คุณพ่อ ไพบูลย์ คุณแม่ลำพูน แสงรุ่ง และ ครู อุบัติฉาย อาจารย์ ผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ผู้วิจัยไม่สามารถที่จะเอ่ยนามได้ และขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้จงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสืบไป

พระกัญจน์ กนฺตธมฺโม (แสงรุ่ง)

๙ สิงหาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ณ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๒๓
๑.๘ กรอบแนวคิดการวิจัย	๒๗
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๒๘
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดี	๒๙
๒.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดี	๒๙
๒.๑.๑ ความหมายของพลเมือง	๒๙
๒.๑.๒ ความหมายของความเป็นพลเมืองดี	๓๔
๒.๑.๓ ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของความเป็นพลเมือง	๓๙
๒.๒ แนวคิดความเป็นพลเมืองในประเทศไทย	๔๔
๒.๒.๑ ความเป็นพลเมืองในอดีต	๔๔
๒.๒.๒ ความเป็นพลเมืองในยุคเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงการปกครอง	๔๙

๒.๒.๓	ความเป็นพลเมืองในปัจจุบัน	๕๐
๒.๓	แนวคิดและทฤษฎีที่นำไปสู่ความเป็นพลเมืองดี	๕๑
๒.๓.๑	แนวคิดสัญญาประชาคม	๕๑
๒.๓.๒	แนวคิดประชาสังคม	๕๓
๒.๓.๓	แนวคิดสาธารณนิยม	๕๖
๒.๓.๔	แนวคิดชุมชนนิยม	๕๖
๒.๓.๕	แนวคิดการมีส่วนร่วมทางการเมือง	๕๙
๒.๓.๖	แนวคิดวัฒนธรรมการเมืองแบบพลเมือง	๖๒
๒.๓.๗	แนวคิดสังคมประกิตทางการเมือง	๖๗
๒.๓.๘	แนวคิดการใช้เหตุผลเชิงคุณธรรมจริยธรรมของพลเมือง	๖๙
๒.๓.๙	แนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	๗๒
๒.๔	ปัจจัยที่ส่งเสริมต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย	๗๘
๒.๕	ความสำคัญของความเป็นพลเมืองดี	๘๕
๒.๖	คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย	๘๗
๒.๖.๑	คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีในสังคมประชาธิปไตย	๘๗
๒.๖.๒	คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย	๙๑
๒.๗	สรุป	๙๘
บทที่ ๓	แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๓.๑	แนวคิดความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๓.๑.๑	ความหมายของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๓.๑.๒	ความหมายของความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๐๔
๓.๑.๓	ความเป็นมาของความเป็นพลเมืองดีในพระไตรปิฎก	๑๐๖
๓.๒	ความสำคัญของความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๑๒
๓.๓	คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๒๔
๓.๔	แนวคิดการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา	๑๒๖
๓.๔.๑	ความหมายของการพัฒนาตนทางพระพุทธศาสนา	๑๒๗
๓.๔.๒	หลักการของพุทธธรรมที่ใช้พัฒนาความเป็นพลเมืองดี	๑๒๙
๓.๔.๓	ขั้นตอนวิธีการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๓๖
๓.๔.๔	ความสำคัญของการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี	๑๓๙

๓.๕ หลักพุทธธรรมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี	๑๓๙
๓.๖ สรุป	๑๔๓
บทที่ ๔ แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา	๑๔๕
๔.๑ ความสำคัญและความจำเป็นในการพัฒนาคุณภาพคนเพื่อนำไปสู่ ความเป็นพลเมืองดีที่พึงประสงค์ในสังคมไทยปัจจุบัน	๑๔๕
๔.๒ แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา	๑๔๘
๔.๒.๑ การพัฒนาคุณลักษณะด้านกาย	๑๕๑
๔.๒.๒ การพัฒนาคุณลักษณะด้านทักษะทางสังคม	๑๕๗
๔.๒.๓ การพัฒนาคุณลักษณะด้านจิตใจ	๑๖๔
๔.๒.๔ การพัฒนาคุณลักษณะด้านปัญญา	๑๗๓
บทที่ ๕ บทสรุป และเสนอแนะ	๑๙๓
๕.๑ สรุป	๑๙๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๙๘
บรรณานุกรม	๒๐๐
ภาคผนวก	๒๑๖
ภาคผนวก ก ตารางแสดงการสังเคราะห์ที่คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี สำหรับสังคมไทย	๒๑๗
ภาคผนวก ข.๑ เอกสารประกอบ ดำเนินการจัดเสวนารับฟังความคิดเห็น วิพากษ์และประเมินงานวิจัยจากผู้เชี่ยวชาญ	๒๒๗
ภาคผนวก ข.๒ บันทึกการถอดเทปบันทึกเสียงการสัมมนาอ้างอิงผู้เชี่ยวชาญ	๒๓๖
ประวัติผู้วิจัย	๒๔๒

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
ตารางที่ ๑.๑	แสดงตารางการเก็บข้อมูล	๒๔
ตารางที่ ๑.๒	แสดงตารางการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ	๒๕
ตารางที่ ๒.๑	แสดงวิวัฒนาการของความเป็นพลเมืองตามลำดับยุคสมัย	๔๔
ตารางที่ ๔.๑	แสดงแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลัก พระพุทธศาสนา	๑๘๘

สารบัญภาพ

ภาพ		หน้า
แผนภาพที่ ๑.๑	แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	๒๖
แผนภาพที่ ๑.๒	แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย	๒๗
แผนภาพที่ ๒.๑	แสดงแนวคิดทฤษฎีที่นำไปสู่ความเป็นพลเมืองดี	๗๗
แผนภาพที่ ๔.๑	แสดงมโนทัศน์คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย	๑๔๙
แผนภาพที่ ๔.๒	แสดงมโนทัศน์ความสัมพันธ์และเป้าหมายแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา	๑๕๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบการระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๐/๕๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๙๐ หน้า ๕๐

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก จุฬวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มุลปฺปณาสกํ	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สันตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปฺปณาสกํ	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปฺปณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปฺปณาสก	(ภาษาไทย)
ลํ.ส. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลํ.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ลํ.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)

ลั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ลั.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวรรวรรค	(ภาษาไทย)
อญ.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.จตุกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาตคปาติ	(ภาษาบาลี)
อญ.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.ฉกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.สตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	สตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.อฏฐก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาตคปาติ	(ภาษาบาลี)
อญ.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.นวก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อญ.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	สตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ธมฺมปทคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ทุกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อฏฐกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปิกณณก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ปิกณณกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อสีตินิปาตชาดกคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ปฏิสัสมิทามวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อภาษาอังกฤษ

ed.	editor	บรรณาธิการ, ผู้จัดพิมพ์
eds.	editor	บรรณาธิการ, ผู้จัดพิมพ์ (มากกว่าหนึ่งคน)
ibid.	ibidem	เรื่องเดียวกัน
p.	page	หน้า
pp.	page	หน้า (มากกว่าหนึ่งหน้า)
vol.	volume	เล่มที่